

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№4/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 30.12.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 30.12.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 30.12.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б.,
ҮДЕРБАЕВ А.Ж.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АБИЛМАЖИНОВА А.Б., АХМЕТОВА М.К., ЕКЕР С.	Қазақ тілдік санасындағы «қыз ұзату» тойының репрезентациясы	7
АЙДАРБЕК Қ.Ж., ИМАНБЕРДИЕВА А.Б., ЖУНУСОВА А.С.	Қазіргі ғылыми коммуникациядағы терминологиялық элементтер	22
AKIZHANOVA D.M., SATENOVA S.K., OMAROVA A.S.	The semantics of onyms: interlingual transfer of toponyms in the Akmola region	31
ЕСИМБЕКОВА Д.Б.	Иммерсивті сөздік – кәсіби лексиканы меңгертудің заманауи құралы	44
КАНАШАЕВА Г.А., АШИРКУЛОВ К.Б., ӘШІРХАНОВА Қ.М.	Ұлттық код: «Құтадғу білік» еңбегіндегі жомарт/ақи концепті	55
КЕНЖЕХАНОВА Н.Қ., ЖЫЛҚЫБЕКҰЛЫ Б., АГАБЕКОВА Ж.А.	Көптілді академиялық ортадағы терминжасам және аударма стратегиялары: қытай және қазақ тілдері негізінде	66
КУДЕРИНОВА К.Б., ЕСКЕНДІР Ж.Е.	Сөз стилистикасы	82
МАКУЛБАЕВА А.А., БАЙДРАХМАНОВ Д.Х.	Подкасттардағы киберсленгтерге лексикалық және семантикалық талдау	92
НУРБАЕВА А.М., БАЙСЫДЫК И.Б., КУРМАШЕВА Г.Б.	Англицизмы как лингвистическое явление в рекламных слоганах казахстана: структурно-семантический и прагматический анализ	102
НУРКИНА Н.А., БАРАТОВА М.Н.	Мәшһүр Жүсіптің «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы көнерген сөздердің мағыналық-көркемдік қызметі	114
OMARBEKOVA G.A.	Digital culture in the kazakh context: contemporary issues	124
ӨМІРЗАҚОВА А.К., ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б., ҮДЕРБАЕВ А.Ж.	Қ. Сәтбаев оқу мәтініндегі қазақ өлшем атауларының этнолингвистикалық репрезентациясы	133
ТАНЕШ Б., МЕЙРАМОВА С.А., ЗАГАТОВА С.Б.	Қазақ, ағылшын тілдеріндегі паремиологиялық бірліктердің мәдени ерекшеліктері	144
ТОЛЕУКОНЫР Ж.К.	«Әке» концептісінің мағыналық құрылымы және әлеуметтік-мәдени аспектісі (М. Әуезов шығармалары бойынша)	156

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДЫРОВА А.О., ЖАЕВА Р.Р.	Ғалым Қ. Жүсіп еңбектеріндегі әдеби көркемдік түр сипатының зерттелу ерекшеліктері	166
АЛИМБАЕВ А.Е.	Көне түркі жазба мұраларындағы «мәңгілік» мотивінің жырлануы	178
БӘШІРОВ Н.Қ.	Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстаным	189
БУТЕЕВ Б.О.	Смех между Востоком и Западом: Абай Кунанбайұлы и Анри Бергсон	200
SULEIMENOVA ZH.A., GALYMZHANOV B.G.	Religious motifs comparative analysis of Zhusup Kopeyuly and Ahmed Yasawi works	208
ҚУАНЫШБАЕВА Н.А., САҒЛАМ С.	Алаш кезеңіндегі балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық жүйесі	217
ШАЛҒЫНБЕКОВА А.Б., АМРЕНОВ А.Д.	Ақын Мәжит Айтбаевтың поэзиясы	227

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАРЫБАЕВА С.Е., ЖҮНІСОВА К.Қ.	Білім беру үдерісіндегі семантикалық оқытудың рөлі: мәтіндермен жұмыс істеу стратегиялары, кезеңдері және әдістері	237

*Н.А. НУРКИНА¹М.Н. БАРАТОВА²Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан^{1,2}(e-mail: nurkina.nazgul@mail.ru¹, baratova.muhabbat1970@mail.ru²)

МӘШҲҮР ЖҮСІПТІҢ «ГҮЛШАТ-ШЕРИЗАТ» ДАСТАНЫНДАҒЫ КӨНЕРГЕН СӨЗДЕРДІҢ МАҒЫНАЛЫҚ-КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Мақалада Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Гүлшат-Шеризат» атты дастанындағы көнерген сөздердің мағыналық-көркемдік қызметі, оның әдебиеттегі жалғастылығы қарастырылады. Дастанда қолданылған көнерген сөздердің ғалымдар еңбектеріндегі зерттелуі басшылыққа алынады және осы сөздердің басқа шығармалардағы қолданылу ерекшелігі салыстырылады, авторлардың көнерген сөздерді қолдану тәсілдері, көркем шығармадағы авторлық қолдану ерекшеліктері талданады. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өмір сүрген сол заманның бейнесін көнерген сөздерсіз сипаттау мүмкін емес. Автор көнерген сөздерді сол замандағы өмірді бейнелеудің құралы ретінде шебер пайдаланғандығы көрсетіледі.

Ақын дастанындағы көнерген сөздерді тану және талдауда авторды зерттеуге бағытталған әдіс, жеке туындыны, оның мазмұны мен нысанын зерттеу әдістемесі, әдеби герменевтика әдісі қолданылды.

Нәтижесінде дастан мазмұнында мақалаға өзек болып отырған көнерген сөздер біршама бар екендігі және автор оларды сол замандағы тарихи шындықты бейнелеудің құралы ретінде қолданғандығы анықталды.

Талдау нысанына түскен көнерген сөздердің басқа шығармаларда қолданылуы, ақынның замандастарының шығармаларында, кеңестік кезеңдегі әдебиетте, қазіргі әдебиетте қолданылуы, Мәшһүр Жүсіп жазған мағынада ма, басқа мағына бере ме, осы тұстары және ғалымдардың көнерген сөздерге байланысты ғылыми ізденістері топтау, талдау, сипаттау тәсілдері арқылы көрсетілді.

Түйін сөздер: көнерген сөз, сөз мағынасы, түсіндірме сөздік, әдебиеттегі жалғастылық, «Гүлшат-Шеризат», Мәшһүр Жүсіп дастаны.

Кіріспе. Қазақ тілінде саяси, әлеуметтік, тарихи жағдайларға байланысты жылдар бойы біртіндеп қолданыстан шыққан, ұмытылып қалған сөздер бар. Олар – көнерген сөздер. Көнерген сөздер ұлт тарихымен байланысты оқиғаларды сипаттауда кеңінен қолданылған, сол кезеңдегі қоғамдық өмірді, тарихи шындықты барынша бере білген.

Мақаланы жазудағы мақсатымыз – Мәшһүр Жүсіптің бір дастанында кездесетін қоғамдағы таласты, даулы сөздердің, діни лексиканың мән-мағынасын жете беру үшін көнерген сөздердің табиғатын автор арқылы айқындау және қолданыста көп кездеспейтін, ұмытылып кеткен сол көнерген сөздердің әдеби жалғастылығын, не жалғаспауын анықтау. Мәшһүр Жүсіптің «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы қазақтың күпті, зарық, пақыр, міскін, мүкәммал, шаһи, мұңдық, кәріп, ғақыл, заһар, бейбақ, тақыт, зүбәржат, нәмәрт, ғұнша, ғадалат сияқты көнерген сөздерінің мағынасын зерттеп, осы сөздердің көркем шығармадағы авторлық қолдану ерекшеліктерін айқындау арқылы қазақтың мәдениетін, салт-дәстүрін және сол кезеңдегі қазақтың өмірін көрсетуге болады.

«Гүлшат-Шеризат» қазақ әдебиетінің көрнекті классикалық шығармаларының бірі. Бұл шығармада махаббат, тағдыр, адамгершілік және ұлттық дәстүрлер тақырыптары

терең суреттеледі. Шығармадағы кейіпкерлердің сезімдері мен ішкі психологиясы көркем тіл мен бай бейнелеу арқылы ашылады.

«Гүлшат-Шеризат» лирикалық сарынға басымдық беріп, махаббат, адамгершілік және жеке тағдыр тақырыптарын терең ашады. Шығармадағы кейіпкерлердің ішкі психологиясы мен сезімдері көркем тіл, символдар мен бейнелі тәсілдер арқылы көрініс табады. Бұл поэма ұлттық эпикалық дәстүр мен лириканың үйлесімін көрсетіп, қазақ поэзиясының көркемдік мүмкіндіктерін кеңейтеді.

«Гүлшат-Шеризат» атты дастанда қазақтың XX ғасыр басындағы өмірі, тұрмыс жағдайы туралы жаза отырып, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өзі өмір сүрген кезеңдегі атауларды, тілдік қолданыстағы сөздерді халық қолданып жүрген тіл ерекшелігімен сөйлеткенін байқаймыз.

Шығармада қолданған көнерген сөздердің мағынасы қазіргі оқушыларға, көбінесе жастарға түсініксіз. Сондықтан аталған дастанда кездесетін көнерген (кең қолданыста емес) сөздерді барынша жинақтап, оларға талдау жасай отырып, автордың осы сөздерді көркем шығармадағы өзіндік қолдану ерекшеліктерін танудың маңызы зор.

Көнерген сөз – қазіргі тілде қолданылуы сирек немесе мүлде тоқтаған, көбінесе тарихи, әдеби немесе дәстүрлі мәтіндерде кездесетін сөз. Оның ерекшеліктері:

Қолданыстың азаюы – күнделікті сөйлеу мен жазба тілде кеңінен қолданылмайды.

Тарихи немесе әдеби мәні – көбінесе бұрынғы замандағы өмір салты, дәстүрлер, тұрмыс, мәдениетпен байланысты.

Мәдени және тілдік құндылығы бар – көнерген сөздер халықтың тарихи тілдік тәжірибесін, мәдени мұрасын сақтауға көмектеседі. Мысалы, қазақ әдебиетінде кездесетін «айбар», «кәмпеске», «шоқпар» сияқты сөздер кейбір мәтіндерде кеңінен қолданылмаған, бірақ дәстүр мен тарихи өмірді сипаттау үшін маңызды.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Ақын дастанындағы көнерген сөздерді тану және талдауда авторды зерттеуге бағытталған әдіс, жеке туындыны оның мазмұны мен нысанын зерттеу әдістемесі, әдеби герменевтика әдісі қолданылды. Герменевтика әдісі арқылы дастанның көнерген сөзіндегі түпкі белгісіз, жасырын мағына интерпретациясын жасаудың мүмкіндігі табылды.

Көнерген сөздердің ақынның замандастарының шығармаларында, басқа кейінгі әдеби шығармаларда қолданылуы, яғни кеңестік кезеңдегі әдебиетте, қазіргі әдебиетте қолданылуы қарастырылды. Мәшһүр Жүсіп жазған мағынада ма, басқа мағына бере ме, осы тұстары және ғалымдардың көнерген сөздерге байланысты ғылыми тұжырымдары топтау, талдау, сипаттау тәсілдері арқылы көрсетілді.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Гүлшат-Шеризат» атты дастанында кездескен қазақтың күпті, зарық, пақыр, міскін, мүкәммал, шаһи, мұңдық, кәріп, ғақыл, заһар, бейбақ, тақыт, зүбәржат, нәмәрт, ғұнша, ғадалат сияқты көнерген сөздерінің мәні және дастандағы көркемдігі мақала нысаны етіп алынды.

Талқылау мен бақылау. Мәшһүр Жүсіп Көпеев – қазақ әдебиетінің көп қырлы шығармашыл тұлғасы. Оның аталған дастанында көптеген көнерген сөздер мен сөз тіркестері кездеседі. Олар қазіргі халық арасында қолданыста кездеспейтін немесе сирек қолданылатын сөздер. Бұл сөздер көбінесе қазақтың тұрмыс-салты, әдет-ғұрпы, әлеуметтік жағдайы мен дүниетанымы туралы мәлімет береді.

Көркем шығармада көнерген сөздердің алатын орны ерекше. Себебі белгілі бір дәуірде пайдаланылған сөзді қолдану сол дәуірдегі, сол кезеңдегі халықтың күнкөріс тіршілігінен, тұрмысы мен салтынан, әдет-ғұрпынан, дүниетанымынан түсінік береді. Осы тұрғыда көнерген сөздер мәселесін зерттеген танымал ғалымдар Н.Сауранбаев [1], Қ.Жұбанов [2], К.Аханов [3], Р.Сыздық [4], Ғ.Қалиев [5], Ә.Болғанбаевтың [6] зерттеу еңбектері бар.

Тарихи шығармаларды жазуда көнерген сөздерді қолданудың маңызы зор. Дастанда сол дәуірдің салт-санасы мен тұрмысы, әдет-ғұрпы суреттелгендіктен, көнерген сөздерді қолданбай сипаттау мүмкін де емес.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Гүлшат-Шеризат» дастанында кездесетін көнерген сөздердің көркем ойды жеткізудегі автор танымын көрсетейік:

1) Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Гүлшат-Шеризат» дастанында «Сол патша перзент үшін болған **күпті**» [7, 83] деген жолдар бар. Осы жолдағы күпті сөзін қарастырсақ. Бұл сөзге түсіндірме сөздікте былайша анықтама беріледі: «... күпті сөзі күдікті, дұдамал және көңіл-күйіне әсер етіп мазалайтын, қобалжытатын деген мағына береді». Мәшһүр Жүсіпте қолданылған күпті сөзі түсіндірме сөздіктегі мағынаға сәйкес.

Күпті сөзін келесі бір салыстыра қарайтын шығармаларымыз бар. Осы тұста мысалға І. Есенберлиннің «Алмас қылыш» романын алуға болады: «Баяғы бір күпті сұрақ оның ойына қайта келді» және І. Мәмбетовтің «Тарланбоз» атты кітабында: «Күпті ойдан кенет серпіліп, Байлауын айтып үндеді». Мұнда күпті сөзі мазалап жүрген, ойында жүрген бір сұрақ, күдік деген мағынада берілген.

Келесі бір назарымызды аударғаны – мақала тақырыбында аталған сөздің кездесуі. Нақты айтсақ, Ізтөлеу Бекенұлының «Жезқазғанның болашағы күпті деп, суымды ішіп, құдығыма түкірді» немесе Бейбітгүл Исаеваның «Әзірет Сұлтан» Астананы асқақтатты» атты мақаласында мынадай жолдар бар: «Имандылыққа бет бұрып, рухани кемелденуге ұмтылған пенденің күпті көңілін орнықтырып, иманын бекітетін қасиетті орын ол Алланың жердегі үйі – мешіт екені даусыз» дегені қаланың болашағына деген сенімсіздікті және керісінше, күпті сөзі тіркесінде қолданғанда сенімді ұялату дегенді білдірген.

Күпті сөзінің түсіндірме сөздіктегі тағы бір мағынасы – шектен тыс, мейлінше тойған деп беріледі. Әдебиетте осы мағына С.Мұқановтың «Шыңнан шыңға» шығармасында да кездеседі: «Бақшаны, бауды, барлық егіндікті, Емізіп болған кезде суға күпті». Күпті сөзінің мақала тақырыбында, мақала мазмұнында байқалғаны сирек қолданысқа жатады, біз осылай түсіндік. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы күпті сөзінің мәнін түсіну үшін сол сөздің әдебиетте көп кездескенін немесе оқырман ақынның ойын түсіну үшін сөз мәніне жүгінгенін қарастыру қажет болады.

Көркемдік құрал ретінде «күпті» сөзі метафора болып табылады, яғни дастандағы «Сол патша перзент үшін болған күпті» деген жолдарда күпті сөзі патшаның жан-дүниесіндегі мазасыздықты, алаңдаушылықты, қамкөңіл екендігін көрсетеді.

2) Дәл осы сияқты зарық көнерген сөзінің автордың қолданысында кездескенін байқадық. Мәшһүр Жүсіптің «Гүлшат-Шеризат» дастанында «Құдайдың берер ұлы былай тұрсын, Қыз түгіл зарық болды қызыл жүзге» [7, 83] деген өлең жолдары кездеседі.

Түсіндірме сөздікте зарық сөзі аңсау, сағыну, зар болу деген мағына береді. Мәшһүр Жүсіпте қолданылған осы сөз түсіндірме сөздіктегі мағынаға сәйкес, яғни патшаның бір балаға зар болуы, бір перзент көруді армандауы туралы айтылады.

Енді осы сөзді басқа бірнеше көркем шығармада қарастырсақ: а) Атасының көрісіп айтқаны: «Күнім, айым, жарығым, Зарығып көрген жалғызым, Көзімнің нұры көлеңкем, Бойымда қуат, мерекем». Бұл жерде зарығып көру деген көптен күткен, аңсаған деген мағынада беріліп тұр. ә) Тағы да бір мысал келтіретін болсақ, қазіргі заман ақыны Шерхан Талаптың «Зарық» атты өлеңі бар. Өлеңнің атауы «Зарық» деп аталады, өлеңнің жалпы айтар ойы, мағынасы ақынның жалғыздығы, мұңы, зары туралы болып келеді.

Зарық сөзінің әдеби шығармаларда қолданылып жүргендерін жиыстырдық. Бұл осы көнерген сөздің әлі де қолданыста бар екенін көрсетеді.

Ал осы жолдардағы «зарық болды» тіркесі көркемдік жағынан гипербола болады. Қыз түгіл зарық болды қызыл жүзге деген кезде бір балаға зар болуы соншалық, тіпті қыз бала емес, «қызыл жүзге» зар болуы, яғни жас баланың жүзіне зарығуы бұл жерде асыра суреттеліп, асыра айтылып тұр.

3) Бұл дастанда кездесетін көнерген сөздердің тағы да бірі – пақыр, міскін деген сөз. «Құдайдан - маған перзент тілеңдер!» – деп, Жидырған **пақыр, міскін** жамағатты» [7, 83]. Пақыр сөзінің мағынасы сөздікқорда «Негізгі қажеттіліктерінен басқа діни мөлшердегі дүние-мүлкі болмаған адам» деп беріледі. Ал міскін – кедей, жарлы, мүсәпір, бейшара, ғарып-қасер деген мағынада берілген. Мәшһүр Жүсіпте қолданылған осы сөз түсіндірме сөздіктегі мағынаға сәйкес. «Міскін – адамдардан тіленіп бір-екі үзім нан немесе бір-екі құрмамен қайтқан адам емес, нағыз міскін жағдайы жоқ бола тұра мұнысын сырт көзге

білдірмеген, өзі де адамдарға қол жайып тіленбеген адам». Бұл мысалдардың барлығында да пақыр, міскін бір мағынада қолданылып тұр.

Ауыз әдебиетінде, батырлар жырында да бұл сөздер жиі кездеседі. Мысалы, Қамбар батыр жырында: «Аллаға шүкір айтты міскін-ғарып». Сонымен қатар пақыр сөзі Абай шығармаларында да кездеседі. Абай мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармаларынан біршама ұқсастықты байқауға болады. Мұны Мәшһүртанушылар Қ.П. Жүсіп пен Н.Қ. Жүсіпов былай көрсеткен: «Абай мен Мәшһүр Жүсіп туындыларын зерттегенде, екі ақында тақырып орайластығы, идея айтудағы төркіндікпен қатар бейнелеу құралдарын жетілдірудегі сарындастықты т.б. көреміз» [8, 219]. Абай тілі сөздігінде пақырға сорлы, бейшара деген анықтама беріледі. Абайдан кейін бұл сөзді Міржақып Дулатұлы шығармаларынан кездестіруге болады. Ақынның «Абақтыда айт күні» атты өлеңінен мысал келтірсек: «Хафа мен Офа екеуі де Алладан, Мойын ұсынып міскіннің көбі зарлаған». Бұдан байқайтынымыз – пақыр, міскін сөздері барлық мысалдарда да бейшара, кедей, мүсәпір мағынасында берілген.

Ал көркемдік жағынан пақыр, міскін сөздері плеоназм болып табылады, яғни бір мағынаны білдіретін екі сөз қатар қолданылып тұр, бұл жерде пақыр, міскін екеуі де кедей, жарлы деген мағына беріп тұр. Бұл жерде ақын ойды күшейту, әсерлі жеткізу үшін екі синонимді қатар қолданған.

4) «Аманат саған қойдым малы-жаным, Билерсің мен өлген соң мүкәммалым» [7, 85]. Осы жерде Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде мүкәммал деген қазына, байлық, дүние-мүлік деген мағынада беріледі. М.Өтемісұлының «Шашылу» атты өлеңінде мынадай өлең жолдары бар: «Алақандай Нарында Мүкәммалым шашылды». Ақында мүкәммалы сөзі байлық деген сөздің мағынасында қолданылған.

Б.Аманшин: «Оның Ақбақайда орыс байларынікіндей мол мүкәммалы, қарағай үйлері бар». Сондай-ақ Ә. Әзиевтің «Шұғыл тапсырма» атты шығармасында «Соғыстан алып қайтқан бар мүкәммалымыз – ажалдан аман қалған қор соқа басымыз» деген жолдар кездеседі. Бұл мысалдардың барлығында да мүкәммал сөзі байлық, дүние мағынасында беріліп тұр. Бірақ бұл көнерген сөз қазіргі кезде де қолданыста жабдық (инвентарь) деген мағынада хабарландыруларда, кәсіпорын сайттарында берілгенін анықтадық. Терминком.кз сайтында мүкәммал сөзі керек-жарақ, инвентарь деп берілген. Тағы да бір мысал келтіретін болсақ, «Южное небо» әуе компаниясының сайтында «Спорттық мүкәммал мен музыкалық аспаптар бір орын ретінде бағаланады» деген хабарландыру жазылған. Бұл жерде спортқа арналған заттар деген мағынада қолданылып тұр. Сонымен қатар «Шебер» құрылыс гипермаркетінің сайтында және де «Шымбұлақ» спорт кешенінің сайтында да осы сөз жазылған. Жинауға арналған мүкәммал дегенде үйді жинауға, үйді тазалауға арналған арнайы құралдар, ал жалға берілетін мүкәммал – жалға уақытша берілетін заттар деген мағына беріп тұр.

Бұл сөз көркем әдебиетте, ресми тіл қолданысында ғана емес, заң тілінде де қолданылып жүр. Мысалы, ҚР Әділет министрлігінің Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесіндегі талапта көрсетілген. Яғни бұл көнерген сөз әлі де қолданылып келеді, бірақ қолданыста жиі кездеспейді.

Бұл сөздің көркемдік қызметіне келсек, бұл сөз эпитет болады, яғни бұл жерде заттың бейнелі сипатын, ерекше қасиетін, мал-мүліктің түгелдігін, тұтастығын, толықтығын бейнелеп тұр. Осы жерде ақынның қалдырған аманаты тек жеке дүниесі емес, бүкіл ел мен жер, байлық пен рухани құндылықтары деген ұғым бар.

5) Дастанда кездесетін тағы бір көнерген сөз – шаһи сөзі. «Патшаға буаздығы болды мәлім, Аямас шаһи Көркін енді малын» [7, 84]. Өлең жолдарында шаһи – шаһ, патша деген мағынада жұмсалып тұр. Әбілхарис дастанында: «Қамалып, «бұл қалай?» деп арыз айтты, Патшасы шаһи Махмұт дәуте келіп» деп келтірілген, бұл екі мысалда да шаһи патша, шаһ деген мағынада беріліп тұр.

Ал енді бұл сөздің екінші бір мағынасы да бар. Мысалы, «Айман-Шолпан» жырында «Атыссақ – жау, табыссақ – ел» немесе меруерт жалды ат, мың ала бас түйе, жанат ішік,

шаһи көйлек (киім түрі) деген жолдар бар. Бұл жерде шаһи киім мағынасында беріледі. Яғни бұл көнерген сөздің екі түрлі мағынасы барын білдік. Бірақ екеуі де тек қана әдебиеттегі көне жырларда ғана кездеседі.

6) «Ажалды өліп қалды, қылыш тиіп, Ажалсыз патша **мұңдық** өлмеген-ді» [7, 85]. Мұңдық – мұңды, зарлы адам. Мәшһүр Жүсіп дастанындағы бұл сөз Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» шығармасында да кездеседі: «... Не мұңдық, бұл дүниеде қыздар мұңдық, Ағадан болып мұңдық неге тудық. Атадан мұңдық болып тумас едік, Бұрынғы ата-баба жолын қудық...». Алмажан Азаматқызының «Жетім қыз» поэмасында: «Әрбір күннің бірінде Толғай түсіп келемін: «Біз бейшара мұңдыққа, Көрсеткенің, Алла, сол ма?» деп». Бұл сөз үш мысалда да мұңлы, зарлы деген мағынада беріліп тұр.

Мұңдық сөзі Мәшһүр Жүсіптің басқа шығармаларында да кездеседі. «Мұса Шорманұлының асы» атты өлеңінде: «Күні өтті ғапідікпен пенде білмей, Не білейін мұңдық жайын, басқа келмей. «Өлі тілін – тірі алмас», – деген сөз бар, Сақтанбас ғапід пенде, көзі көрмей!» – деп, бұл жерде де мұңлы, қайғылы адам деген мағынада тұр. Демек, бұл сөз барлық шығармада да тек бір мағынада ғана қолданылған.

7) Дастанда кәріп (ғаріп) көнерген сөзі де кездеседі: «Халқыма дәл өзімдей әділдік қыл, Ренжітпей жетім қалған **кәріптерім** (ғаріптерім) [7, 85]» немесе « – Бар ма екен түс жорушы шақыршы! – деп, Пақырға **кәріп-қасер** (ғаріп-ғасыр) беріпті алтын [7, 91]. Бұл сөздің сөздіктегі мағынасы – кәріп, мүсәпір, бейшара, жарымжан, кедей, жарлы. **Бұл сөз** М. Ж. Көпейұлының басқа да шығармаларында көптеп кездеседі. Мысалы, а) «Түркістан сапары» атты өлеңінде: «Ел-жұртым, қатын-бала, бәрі қалып, Он бесте түсіп жолға, болып кәріп [ғаріп]», ә) «Анама хат» атты өлеңінде: «Сәлемді жолыққаның көп айтыңыз: Мәшһүрдің кәріп (ғарыб) болған анасына!» десе, б) «Жылым – қой, тауық жылы мен үш жаста» өлеңінде: «Тапсырдым бір Құдайға мен басымды, Өткіздім кәріптікпен дер жасымды!».

Сонымен қатар Абай Құнанбайұлы шығармаларынан да бұл сөзді кездестіруге болады. Мысалы, «Шәріпке» атты өлеңінде: «Түңлікбайдың қатыны, атың – Шәріп, Байға жарып көрмеген сен бір кәріп». Абай тілі сөздігінде: «Кәріп – байғұс, сорлы мағынасын береді». Бұл сөз мақал-мәтелде де кездеседі: **Білімдіге дүние жарық, білімсіздің күні ғаріп. Бұл үш мысалда да кәріп сөзі мүсәпір, бейшара, байғұс мағынасында қолданылып тұр.** Келтірілген барлық мысалдарда кәріп сөзі бірдей мағынада қолданылған.

8) «Солайша өліп қалды ханым **бейбақ**, Сұм дүниені болар ма көзі қимақ» [7, 90]. Сөздіктегі мағынасы – байқұс, бейшара, мүсәпір, сорлы.

Осы көнерген сөз ақиық ақын Мұқағали Мақатаевта да кездеседі. Ақынның «Кешіріңдер» атты өлеңінде: «Кешіріңдер, туыстар, Кешіріңдер, ағайын, Өр көкірек бейбаққа, Өкпеледің талайың», – деген жолдар бар.

Аталған көне сөз қазіргі кезеңдегі әдебиетте де кездеседі. Айтар болсақ, жас ақын Гүлнәр Тілейқызының «Мен бір бейбақ» атты өлеңі бар. Өлеңде: «Мен бір бейбақ байыз таппай сабылған, Талай мәрте құлап тауы шағылған», – деген өлең жолдары бар. Демек, бұл сөз көркем әдебиетте әлі де белсенді, бірақ көнерген сөз қатарына жатқызғанымыз – бұл сөз халық қолданысында жоқ.

9) «Түсімде бір айдаһар келді бізге, Күйдірді шашып **заһар** жүзімізге». Заһар сөзінің сөздіктегі мағынасы – у, зәр [7, 92].

Бұл сөз Оралхан Бөкеевтің «Қайдасың, қасқа құлыным» атты повесінде де кездеседі: «Сонда менің астымда ақтабан ат, қолымда заһарға суарылған исфахан қылыш, үстімде бадана көзді кіреуке болар». Бұл жердегі мағынасы да у мағынасын беріп тұр.

Қазақ тілінде заһар шашу тұрақты сөз тіркесі де бар. Бұл жерде ашулану, уын шашу сияқты адамның психикалық жай-күйін білдіреді. Бұл сөз сонымен қатар диалект болып та келеді. Мысалы, Қызылорда, Арал жерлерінде кей жерде бұл сөз алыс, қашық деген мағына береді. Мысалы, «Қоянның даусын заһардан естиді».

Аталған көнерген сөзді Яссауи хикметінен де кездестіруге болады: «Өлмей заһар жұтып, тартсам жан азабын, Не бетіммен Хазіретке барамын мен?». Демек, заһар көнерген

сөзінің әр түрлі мағынасы бар. Бірі – у, зәр мағынасында болса, екіншісі – алыс, қашық мағынасында беріліп тұр. Екі мағынада да бұл сөз қазырғы уақытта көп қолданылмайды.

10) «Қолыңнан **тақытыңды** тартып алар, Япырм-ау, кім екенін білмеймін сол!» [7, 92]. Тақ мағынасында қолданылған. М. Дулатұлының «Потанинге» атты өлеңінде: «Арманы жоқ, ардақты ата ақ жүрек, Ханзаданың күндемессің тақытын», – деп келетін өлең жолдары бар.

Шал Құлекеұлының еңбегінде: «Ханнан тақыт таярда – қараша жұртпен хас болар, Байдан бақыт таярда – дәулетіне мас болар», – дейді.

«Бір тақыт бар дүниеде әркім білер, Ол тақыт қымбат емес, әркім мінер. Мінерінде төмендеп келеді екен, Мінгеннен соң жоғары көтерілер». Жауабы: Түйе, оған мінген адам. Ауыз әдебиетіндегі жұмбақтан алынған.

«Жиырма беске келгенде, Бақыт қонды басыңа, Тақыт келді астыңа». Бұқар жыраудың бірінші толғауынан. Бұл мысалдардың барлығында да тақыт мағынасы тақ мағынасында қолданылған, яғни барлық мысалдарда да тақыт сөзі тақ, хан тағы деген мағына беріп тұр.

11) «Дегенің: «Інжу-маржан көктен түскен», Бір сұлу **ғақыл** кәміл болар қызың» [7, 92]. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігінде бұл сөздің мағынасы ақыл, даналық деп берілген.

«Ғақыл» сөзі ойшыл ақын Абайда көп кездеседі. Абайдың 38-қарасөзінде: «Бұл ғақыл, ғылым – екеуі де өзін зорға есептемекті, залымдықты, адам өзіндей адамды алдамақты жек көреді» деген жолдар бар. Абай тілі сөздігінде ғақыл – ақыл, ес деген анықтама беріледі.

Сонымен қатар, Мәшһүр Жүсіпте: «Жамандық қайдан туар, тілден туар, Әркімде ғақыл болса, тілін буар. Шығарсаң бір жаман сөз ауызыңнан, Артыңнан айдаһар боп сені қуар», – деген өлең жолдары бар. Бұл жердегі ғақыл сөзінің мағынасы – ақылды адам тілін жамандықтан тыйып жүреді, яғни ғақыл – ақыл мағынасында беріліп тұр.

Бұл сөз Мәшһүр Жүсіпке дейін өмір сүрген Шортанбай Қанайұлының «Заманақыр кезінде» өлеңінде кездеседі: «Байдың тілін жарлы алмас, Ханның тілін қара алмас, Өлінің тілін тірі алмас, Өздері ғақыл біле алмас». Бұл жерде де ғақыл сөзі ақыл, даналық деген мағынада берілген. Яғни, бұл сөз барлық жерде бір мағынада қолданылған. Бұл көнерген сөз қазіргі әдебиетте кездеспейді.

12) «Сарайдың айналасы – алтын-күміс, **Зүбәржат** терезесі ғауһар тегіс» [7, 103]. Сарғыш түсті рең беретін жасыл келген мөлдір минерал, зергерлік асыл тас. Бұл сөз Ш. Мұртазада да бар: «Көлсайдың бетінен көгілдір аспан, зүмірет шыршалар, зүбәржат есіл дүние түгел көрінеді болмыстан болжаусыз көрікті көрінеді». Бұл асыл тастың қазақша атауы, яғни изумруд тастың атауы.

13) «Жақсылардың сөзін ұқпай, Ақылсыздай болма **нәмәрт**» [7, 120]. Мәрт емес, сараң адам. Ә. Кекілбаевтың «Үркер» шығармасында: «Басыңның алтын кезінде бақырдың орнына жұмсайды, бақырға айналған кезінде: «Алтынның орнына жүрмейсің, нашарсың, нәмәртсың!» деп дігірлейді». Сөздікте бұл сөз қорқақ, тұрақсыз адам деген мағынада беріледі.

«Едіге» эпосында да осы сөз кездеседі: «Мен, мен – дүрмін, мен – дүрмін! Мен, мен деген, тоба қылған ер дүрмін! Мен досымның отын сөндірмен, Дұспаным отын жандырман, Өзім демес нәмәртқа, Тоғыздан шаңқан боз ат міндірмен». Бұл жердегі мағынасы – тексіз, жетесіз, нашар. Махамбет бір өлеңінде: «Туырлығы жоқ тұл үйге, Ту байласаң тұрар ма? Ту түбіне тұлпар жығылса, Шаппаған нәмәрт оңар ма?», – дейді.

Нәмәрт сөзі тексіз, жексұрын, ұятсыз деген де мағына береді. Жалпы бұл сөз барлық жерде де адамның бойындағы жаман қасиетті береді.

14) «Ғұнша ерін, алма мойын, сұлу иек, Жүреді бұл сипатпен Манзал сонда» [7, 125]. Бұл сөздің мағынасы – қауызы ашылмаған гүл, гүл қауашағы. Сен тікенек болғанда мен ұқсаймын ғұншаға, кәрі-жасты мысалдап, сөз сөйледім мұншама. Ғұнша – парсы тілінен енген сөз. Қауызы ашылмаған гүл образы Шығыста өзінде сыр сақтаған жұмбақ адамның, тәжірибесіз, жас адамның образын беруде қолданылады. Парсыларда қазақ тіліндегі он екіде бір гүлі ашылмаған деген идиомаға ұқсас.

Ғұнша сөзі Мәшһүр Жүсіптің «Хор қыздарының хикаясы» өлеңінде де кездеседі: «Ғұнша ерін, сұлу иек, пісте мұрын, Қалмайды жүзін көрген пендеде арман!». Сұлу қыздарды сипаттауда ақын осы сөзді қолданған.

15) «Зыңданда тұтқындарды азат етіп, Жайылды жалғыз күнде **ғадалаты**» [7, 131]. Ғадалат бұл араб сөзі. Абайдың бірнеше шығармаларында да кездеседі: «Ғадалат (әділдік) пен мархамат (мейірім) – көп азығы, Қайда көрсең, болып бақ соған көмек». Немесе: «Адам баласы хайуаннан бөлек тұратын басты белгісі – ақыл, ғылым, ғадалат». Абай тілі сөздігінде бұл сөзге мынадай анықтама беріледі: «Ғадалат – әділет, турашылдық, адалдық». Абай өз шығармаларында осындай шығыс сөздерін көп қолданған. Осы жерден екі ақынның көнерген сөзді қолдану үндестігін байқауға болады.

Нәтижелер. Мақалада Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Гүлшат-Шеризат» дастанында кездесетін 15 көнерген сөзді қарастырдық. Ақын шығармаларында кездесетін көнерген сөздер кейіпкер бейнесін, кейіпкердің сөйлеу ерекшелігін, ортасын, мәдениетін ашуға қызмет етеді, қазақ халқының сөздік қорының байлығын көрсетеді; ғасырлар бойына қалыптасқан халқымызға тән әдет-ғұрып, мәдениет, салт-санамыздың дастандағы көрінісі айқындалады.

Тува мемлекеттік университетінің профессоры Менги Васильевна Ондардың пікірінше: «Көнелілігіне қарамастан, батырлық аңыздардың тілі уақыт өте келе жаңарып отырады және этнос тіліндегі өзгеретін процестерге сәйкес дамиды» [9]. Бұл жоғарыда дәлелденді. Мақалада ақынның дастаны қазіргі оқырманына, зерттеушісіне бір оқығаннан түсінікті болуы үшін оның түсіндірме сөздіктің көмегімен түсінікті болуына зерттеу жасап, бір дастанның негізінде көнерген сөздер мағынасын, көркемдігін және жалғаспалы басқа автордағы қолданысын жинақтадық, сөйтіп авторды тану үшін ізденіс жасадық.

Мақаладағы негізгі зерттеу мәселесінің қорытындысы – жалпы ғылыми жұмыс барысында Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының дастанында кездесетін көнерген сөздердің мағынасын ашып, салыстыра талдау үшін аталған сөздерді басқа авторлардың шығармаларынан іздедік. Іріктеуді замандас ақын-жазушылар шығармалары, кейінгі әдебиет, қазіргі заман әдебиеті бойынша жүргіздік. Осы 15 көнерген сөздің қолданыста аз екендігін, оның белсенді емес екендігін анықтадық.

Бір дастанның көркемдігіндегі көнерген сөздерді таңдап алу себебіміз – мақала көлемінің сыйымдылығы болып табылды. Бұл мақаладан бөлек зерттеу жұмысы ақынның басқа дастандарында, шығармаларында кездесетін көнерген сөздерді қарастыруды, зерттеуді қажет етеді. Бұл жұмыстың нәтижесі Мәшһүр Жүсіп шығармаларын оқу үшін, тану үшін, ондағы көнерген сөздердің мағынасын түсіну үшін қажет болады.

Мәшһүр Жүсіп конференцияларында, Мәшһүр Жүсіп оқуларында, Мәшһүртану ізденістерінде түсіндірме сөздікпен жұмыс жасаған жөн болатыны сөз болды. Бұл өз кезегінде ізденістің жалғастылығын көрсетеді.

Қорытынды. Көнерген сөздерді жинақтап, олардың мағынасын, семантикалық ерекшеліктерін талдау қазіргі тіл білімінде және әдебиеттануда маңызды болып табылады. Бұл тәсіл оқушылардың тарихи-салттық білімін, тіл мәдениетін және әдеби мәтінді түсіну қабілетін арттырады. Сонымен қатар, талдау автордың көркемдік шеберлігін, сөздерді мәтіндік контексте қолдану ерекшелігін түсінуге мүмкіндік береді.

Мақалада Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Гүлшат-Шеризат» атты дастанындағы көнерген сөздер іріктелді. Іріктелген көнерген сөздердің мағыналық-көркемдік қызметі жүйеленді, әдебиеттегі жалғастылығы сараланды. Дастаннан іріктеліп алынған 15 көнерген сөз арқылы ақынның шығарма тіліндегі қазақтың ХХ ғасыр басындағы қоғамдық өмірі, тұрмысы, тарихы мен мәдениеті туралы көптеген сөздердің түсініктемесіне негіздеп, көркемдік мәнін жинақтадық. Сол кезеңдегі халық өмірін, көңіл-күйін, олардың сөздерін, пайдаланған заттары мен киген киімін, бағалы асыл тасын, атақ-дәрежесін білдіруін, адамгершілік сипатын осы көнерген сөздерді қолданбай ХХ ғасырдың басындағы әдеби форматты жеткізу мүмкін еместігін қорытындыладық. Ақын қолданған сөздерді саралау, талғап пайдалана білу, орынды қолдану арқылы дастанның көркемдік мәнін ашып, сол

дәуірге тән шындықты айнытпай бергенін дәлелдедік. Жалпы Мәшһүртану ғылымында ақын шығармаларында кездесетін әр көнерген сөзді қарастыру керек екендігін түсіндік.

Бұл мақалада авторды зерттеуге бағытталған әдіс, жеке туындыны оның мазмұны мен нысанын зерттеу әдістемесі, әдеби герменевтика әдісі арқылы Мәшһүр Жүсіп қолданған, қазір көнерген сөз қатарындағы 15 сөздің жалпы шығармашылықта жалғаспалы қолданылуы немесе қолданылмауы зерттелді. Бірақ, бір ғана дастан негізінде кездескен көнерген сөздерді қарастырғандықтан, ақынның «Баяннама», «Шайтанның саудасы», «Жер мен көк», «Хаятбақшы», «Миғраж», «Пайғамбардың дүниеден өтуі туралы» атты дастандарында кездесетін көнерген сөздерді жинақтап, «Мәшһүр Жүсіп дастандарының сөздігін» құрастыру қажет екендігі анықталды.

Жалпы, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы көнерген сөздер қазақ тілінің тарихи және мәдени қазынасын сақтауда маңызды рөл атқарады. Қазіргі оқырман, әсіресе жастар, бұл сөздердің мағынасын түсінуде қиындыққа ұшырауы мүмкін, сондықтан оларды жүйелі талдау және түсіндіру өзекті болып отыр. Көнерген сөздерді зерттеу арқылы біз автордың көркемдік шеберлігін, сөздерді мәтіндік контексте қолдану ерекшелігін түсінеміз, сонымен қатар оқушылардың тарихи-салттық білімін, тіл мәдениетін және әдеби мәтінді түсіну қабілетін дамытуға мүмкіндік туады. Осы тұрғыдан, дастандағы көнерген сөздерге жүргізілген зерттеу қазіргі қазақ тіл білімінде және әдебиеттануда маңызды әрі өзекті бағыт болып табылады.

Зерттеу жұмысы мектеп оқушыларына, магистранттар мен докторанттарға қажет, сонымен қатар түрлі мамандық бойынша, мысалы психологтар, дінтанушылар ізденістеріне көмекші материал бола алады.

Әдебиеттер

1. Сауранбаев Н. Қазақ тіл білімінің проблемалары. – Алматы: Ғылым, 1982. – 349 б.
2. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966. – 306 б.
3. Аханов К. Қазақ тілі лексикасының мәселелері. – Алматы: Қазақ мемлекеттік оқу-педагогикалық баспасы, 1955. – 62 б.
4. Сыздық Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Арыс, 2004. – 288 б.
5. Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Сөздік-словарь, 2006. – 258 б.
6. Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы: Мектеп, 1988. – 126 б.
7. Көпейұлы М. Шығармалар жинағы. 8-том. – Павлодар: ЭКО, 2023. – 240 б.
8. Жүсіп Қ., Жүсіпов Н. Абай және Мәшһүр Жүсіп // Торайғыров университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – 2020, – №3. – 219 б. URL: <https://vestnik-philological.tou.edu.kz//storage/journals/108.pdf>
9. Ондар М. В. Archaic words in Tuvan heroic legends (Устаревшая лексика в тувинских героических сказаниях) // Новые исследования Тувы. – 2020. – №1. DOI: <https://doi.org/10.25178/nit.2020.1.9>
10. Есенберлин І. Көшпенділер. – Алматы: І. Есенберлин атындағы қор, 2002. – 760 б.
11. Мәмбетов І. Тарланбоз: Таңдамалы. – Алматы: Жазушы, 1973. – 208 б.
12. Қалиев Б. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2014. – 728 б.

Н.А. НУРКИНА, М.Н. БАРАТОВА

Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

**СМЫСЛОВО-ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФУНКЦИЯ УСТАРЕВШИХ СЛОВ В ПОЭМЕ
«ГУЛШАТ-ШЕРИЗАТ» МАШХУР ЖУСУПА**

Аннотация. В статье рассматривается смыслово-художественная функция устаревших слов в поэме «Гулшат-Шеризат» Машхур Жусупа Копеева и их литературное продолжение. Берутся за основу выводы учёных о значении устаревших слов, а также анализируется их употребление в других произведениях, способы использования авторами таких слов, особенности их авторского применения в художественных текстах. Отмечается, что невозможно представить эпоху, в которой жил Машхур Жусуп, без устаревших слов. Автор мастерски использовал их как средство изображения жизни того времени.

В изучении и анализе устаревших слов, встречающихся в поэме, применялись метод исследования, направленный на изучение автора, метод анализа конкретного произведения, его содержания и формы, а также метод литературной герменевтики.

В результате исследования установлено, что в содержании поэмы встречается немалое количество устаревших слов, и автор использовал их как средство отражения исторической реальности своего времени.

Рассматривается употребление устаревших слов в других произведениях, в творчестве современников поэта, в советской литературе, в современной литературе; анализируется, используются ли они в том же значении, что и у Машхур Жусупа или приобретают иные смыслы. Эти аспекты раскрываются с помощью методов группировки, анализа и описания научных выводов исследователей по данной теме.

Ключевые слова: устаревшие слова, значение слова, толковый словарь, литературное продолжение, «Гулшат-Шеризат», поэма Машхур Жусупа.

N. A. NURKINA, M. N. BARATOVA

Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

**THE SEMANTIC AND ARTISTIC FUNCTION OF ARCHAIC WORDS IN MASHKHUR
ZHUSUP'S POEM "GULSHAT-SHERIZAT"**

Annotation. The article discusses the continuation of the semantic and artistic activity of ancient words in the epic "Gulshat-Sherizat" by Mashkhur Zhusup Kopeev in literature. The conclusions of ancient words used in the saga in the works of scientists are guided and the specifics of the use of these words in other works are compared, the methods of using ancient words by authors, the features of the author's use in a work of art are analyzed. The image of that time in which Mashkhur Zhusup Kopeev lived cannot be described without ancient words. It is shown that the author skillfully used ancient words as a means of depicting life in those times.

In the recognition and analysis of ancient words in the poet's saga, the comparative historical method, the method aimed at studying the author, the method of studying an individual work in its content and form, the method of literary hermeneutics were used.

As a result, it was found that the content of the saga contains quite a bit of ancient words that are at the core of the article, and the author used them as a means of reflecting the historical reality of that time.

The use of ancient words in other works, the use of the poet in the works of his contemporaries, in the literature of the Soviet period, in modern literature, whether Mashkhur Zhusup wrote or gave other meanings, these points and the scientific conclusions of scientists related to ancient words were shown through methods of grouping, analysis, description.

Key words: ancient word, meaning of words, explanatory dictionary, literary sequel, "Gulshat-Sherizat", Mashkhur Zhusups saga.

References

1. Sauranbaev N. Qazaq til biliminiñ problemalary. – Almaty: Čylym, 1982. – 349 b.
2. Jūbanov Q. Qazaq tılı jönindegi zertteuler. – Almaty: Čylym, 1966. – 306 b.
3. Ahanov K. Qazaq tılı leksikasynyñ мәseleleri. – Almaty: Qazaq memlekettik oqu-pedagogikalyq baspasy, 1955. – 62 b.
4. Syzdyq R. Qazaq әdebi tılınıñ tarihy. – Almaty: Arys, 2004. – 288 b.
5. Qaliev Č., Bolğanbaev Ä. Qazırgı qazaq tılınıñ leksikologiasy men frazeologiasy. – Almaty: Sözdik-slovär, 2006. – 258 b.
6. Bolğanbaev Ä. Qazaq tılınıñ leksikologiasy. – Almaty: Mektep, 1988. – 126 b.
7. Köpeiüly M. Şyğarmalar jınaғы. 8-tom. Pavlodar: EKO, 2023. – 240 b.
8. Jūsıp Q., Jūsıpov N. Abai jäne Mäshür Jūsıp // Toraıǵyrov universitetiniñ Habarşysy. Filologia seriasy. – 2020. – №3. – 219 b. URL: <https://vestnik-philological.tou.edu.kz//storage/journals/108.pdf>
9. Ondar M. V. Archaic words in Tuvan heroic legends (Ustarevşaiä leksika v tuvinskih geroicheskih skazaniäh) // Novye issledovania Tuvy. – 2020. – №1. DOI: <https://doi.org/10.25178/nit.2020.1.9>
10. Esenberlin I. Köşpendiler. Almaty: I. Esenberlin atyndaғы qor, 2002. – 760 b.
11. Mämbetov I. Tarlanboz: Tañdamaly. – Almaty: Jazuşy, 1973. – 208 b.
12. Qaliev B. Qazaq tılınıñ tüsındırme sözdıǵı. – Almaty: Memlekettik tıldı damytu instituty, 2014. – 728 b.

Авторлар туралы мәлімет:

Нуркина Назгүл Амантайқызы – Торайғыров университетінің докторанты, Павлодар, Қазақстан.

Нуркина Назгуль Амантаевна – докторант Торайғыров университета, Павлодар, Казахстан.

Nurkina Nazgul Amantayevna – doctoral student, Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan.

Баратова Мухаббат Нұржауқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университетінің профессоры, Павлодар, Қазақстан.

Баратова Мухаббат Нуржауовна – кандидат филологических наук, профессор Торайғыров университета, Павлодар, Казахстан.

Baratova Mukhabbat Nurzhauovna – candidate of philological sciences, professor Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan.